

Десислава Узунова (София, България)

ПЕТИЯТ АВТОГРАФ НА ПРЕВОДАЧА САМУИЛ БАКАЧИЧ
(MARC. MS OR. 297)
И ПРЕВОДЪТ НА ЦИКЪЛА „ЧУДЕСА БОГОРОДИЧНИ“*

Целта на тази публикация е да запознае изследователите с новопроучения пети автограф на атонския йеромонах Самуил Бакачич¹, който съдържа неговия превод на цикъла на гръцкия книжовник Агапий Ландос (Критски) „Чудеса Богородични“. Ръкописът се съхранява под № 297 в сбирката на Джузепе Прага (Giuseppe Praga) в ориенталската колекция на библиотека Марчана във Венеция². С Marc. MS Or. 297 имах възможността да се запозная *de visu* през юни 2021 г., а тук ще изложа своите бележки върху него.

Ръкописът е с размери 21x15 см, с поле за писане 15x11 см. Съдържа 189 листа (с частична оригинална пагинация с кирилски букви и по-късна пагинация с молив с арабски цифри) без липси. Запазен е в оригиналната си

* Статията е подготвена в рамките на проект за финансиране на млади учени и постдокторанти (по програмата на Министерството на образованието и науката на Р. България „Млади учени и постдокторанти“) от средствата, отпуснати на Факултета по славянски филологии към СУ „Св. Климент Охридски“ със заповед на Ректора на СУ – РД 19-39/04.02.2021.

¹ Самуил Бакачич е един от най-продуктивните книжовници и преводачи на Атон във втората половина на XVII в. Най-известен е преводът му на сборника на Агапий Ландос „Спасение на грешниците“, но освен него той превежда за нуждите на южните славяни книгата на украинския богослов Йоаникий Галятowski „Месия истинен“, богослужебната книга „Хиротония“ (1685 г.), „Магнит духовний Гаврила духовника Святогорские горый и наставника кераном“ (1690 г.) и „Последование раздору латин от православных христиан“ на пелопонеския монах Максим, прави и самостоятелен превод на сборника на Дамаскин Студит „Съкровище“ (Ангелов 1968: 298). Съвсем наскоро стана известно, че през 80-те години на XVII в. Самуил Бакачич е превел и друга книга на Йоаникий Галятowski – „Ключо разумение“ (Узунова 2021).

² Изказвам специалната си благодарност на Жана Левшина, която на проведената през ноември 2019 г. конференция „Маршрути на книжовното общуване между източните и южните славяни (XI–XX в.)“ съобщи, че е идентифицирала съхранявания в библиотека Марчана ръкопис, който съдържа цикъла „Чудеса Богородични“, като автограф на преводача Самуил Бакачич, и насочи вниманието ми към него. За този Бакачичев автограф обаче не се знаеше нищо, тъй като не беше проучван.

кожена подвързия. Заглавията и инициалите (част от които са гърцизирани) са в червенослов. Украса няма. Писмото е полуустав. Правописът е безюсов, едноеров.

Според информацията в каталога на библиотека Марчана (Catalogo) водните знаци в ръкописа са четири и са с широк времеви диапазон:

1. Три луни с контрамарка цвете и букви I-Z, подобен на този с № 717 в каталога на Радоман Станкович, където е датиран от 1679 г. (Станковић 2006: 352). Според каталога на библиотека Марчана (Catalogo) хартия с този воден знак е използвана и в ръкопис Marc. MS Or. 298, който също е автограф на Самуил Бакачич и съдържа новооткрития негов превод на книгата на Йоаникий Галятовски „Ключ разумение“ (Узунова 2021).

2. Три луни с контрамарка цвете и букви S-S, подобен на този с № 723 в каталога на Радоман Станкович, където е датиран от 1686 г. (Станковић 2006: 354). Хартия с този воден знак е използвана и в ръкопис № 1105 от сбирката на М. П. Погодин в Руската национална библиотека в Санкт Петербург (Иванова 1981: 397–400) – също автограф на Самуил Бакачич, който съдържа цикъла „Чудеса Богородични“³. В описа на българските, сръбските и молдовлахийските кирилски ръкописи в сбирката на М. П. Погодин Климентина Иванова датира този воден знак в РНБ Пог. 1105 от 1684 г. (Иванова 1981: 397–400)⁴.

3. Корона със звезда и луна, подобен на този с № 389 в каталога на Радоман Станкович, където е датиран от 1660–1670 г. (Станковић 2006: 260).

4. Корона със звезда и луна, подобен на този с № 390 в каталога на Радоман Станкович, където е датиран от 1660–1670 г. (Станковић 2006: 260).

Не може да се даде еднозначен отговор на въпроса кога Самуил Бакачич е изготвил пазения днес в библиотека Марчана автограф. Общият воден знак в Marc. MS Or. 297 и РНБ Пог. 1105 от 1684 г. (три луни с контрамарка цвете и букви S-S) показва, че датировката на венецианския автограф е много близка до тази на погодинския (1685/6 г.), но не изяснява последователността на създаването им. Вероятно ръкописът е създаден през 80-те години на XVII в., както и останалите Бакачичеви автографи, които съдържат превода на цикъла „Чудеса Богородични“ – Зогр. 201, РНБ Пог. 1105, СНБ Рс 57 и АНБ 114 (63)⁵.

Трябва да се предположи, че разглежданият тук ръкопис (Marc. MS Or. 297) е създаден в скита „Св. Анна“ на Атон, където според насловите

³ Повече за този ръкопис вж. в „Допълнение към историята на изследванията на Бакачичевия превод“ в края на статията.

⁴ Тъй като РНБ Пог. 1105 е датиран по бележка на поръчителя от 1685/6 г., тази датировка на водния знак, изглежда, е по-точна.

⁵ Вж. „Допълнение към историята на изследванията на Бакачичевия превод“.

лаконична: кннга сна чудеса бгомтере. Четвъртата приписка (оставена на задния коричен лист) е изписана с труден за разчитане бързопис от някой си Димитра (фамилията му не може да се разчете), който е упоменал майка си Стойна. Началото на приписката гласи: „сна кннка (sic!) мене...“⁸. Възможно е това да е късна приписка за притежание, но не мога да бъда сигурна.

Не е известно как ръкописът е станал част от колекцията на сръбския букинист Неговетович⁹. В началото на ХХ в. тя е закупена от Джузепе Прага (Catalogo). Джузепе Прага е хърватски архивист и историк на Далмация. Той живее и работи в гр. Задар, но след избухването на Втората световна война през 1939 г. се мести във Венеция, където умира през 1958 г. След смъртта му съгласно неговата воля колекцията е дарена на библиотека Марчана, където се съхранява днес. На предния коричен лист на ръкописа е залепен етикет с надпис „Ex libris Guiseppe Praga“.

Най-интересен в ръкописа е съставът му от 157 чудеса. Той не е засвидетелстван нито в останалите Бакачичеви автографи, които съдържат превода на цикъла „Чудеса Богородични“ – Зогр. 201, РНБ Пог. 1105, СНБ Рс 57 и АНБ 114(63)¹⁰, нито в познатите досега над 50 преписа (Узунова 2021).

Тук се налага да изложа накратко онова, което се знае за автора на цикъла „Чудеса Богородични“, за самия цикъл и за първия му южнославянски преводач – Самуил Бакачич.

Цикълът на гръцкия книжовник Агапий Ландос (Критски) „Чудеса Богородични“ излиза през 1641 г. във Венеция като част трета от неговия сборник „Спасение на грешниците“. Той е първата във византийската и поствизантийската литература антология с чудеса на Богородица¹¹ и отговаря на нуждите от поучителни и апотропейни четива за четящите хора на Балканите. Този интерес възниква първо на Атон (където Агапий е монах), чиято небесна закрилница е Богородица. Той има свой собствен увод и свое собствено заключение (канон от VII Вселенски събор). Самият цикъл съдържа 69 разказа за чудеса на Богородица.

През 80-те години на XVII в. сборникът „Спасение на грешниците“ е преведен за нуждите на южните славяни от атонския йеромонах Самуил Бакачич. Бакачич започва работата си по превода на сборника с неговата

⁸ Не е сигурно, че е изписана думата кннка – още повече, че по-нататък се чете думата шенце, но нито смисълът, нито контекстът са ясни.

⁹ Част от същата колекция е бил и Marc. MS Or. 298.

¹⁰ Вж. „Допълнение към историята на изследванията на Бакачичевия превод“ тук.

¹¹ Въсъщност първата подобна гръцка антология е на книжовника от остров Крит Йоан Морезин (втората половина на XVI в.), която Агапий Ландос използва като източник при съставителството на своя цикъл от чудеса на Богородица (Κωστόύλα 1983: 90). Тъй като не е отпечатана обаче, сбирката на Морезин не придобива популярността, на която се радва цикълът на Ландос сред ортодоксалната литературна публика на Балканите от тази епоха.

трета част – цикъла „Чудеса Богородични“, който завършва през есента на 1684 г.¹² В Бакачиевия превод той придобива изключителна популярност¹³, а сравнително самостоятелният му статус позволява да се разпространява независимо от сборника „Спасение на грешниците“ в южнославянската ръкописна среда от последната четвърт на XVII, XVIII и самото начало на XIX в.¹⁴

За житейския път на Самуил Бакачич се знае малко. Известни са датите на неговите преводи, както и това, че работи в скита „Св. Анна“ на Атон. Не може обаче да се изключи възможността особеният интерес на Бакачич към творчеството на Йоаникий Галятовски да е следствие от лична връзка между тях. Независимо от това, че в насловите на преводите си Бакачич е обозначен като „русин“ или „русин родом“, поради някои фонетични особености на езика му, в науката отдавна съществува хипотезата, че Бакачич е с украински произход (Ангелов 1968: 298). Ще подчертая, че Йоаникий Галятовски също е украинец. През 1659 г. той заема длъжността на преподавател по риторика и ректор на изключително престижната Киевско-Могиланска академия, но след конфликт с новоназначения епископ е принуден да се оттегли, като се установява в Литва (Синкевич, Пидгайко 2010). Не е изключено по-младият от него Бакачич да е бил възпитаник на Киевско-Могиланската академия и дори ученик на Галятовски – това би обяснило и изключителната ерудиция, която той демонстрира в книжовната си дейност. Възможно е след оттеглянето на учителя учениците и последователите му също да са били принудени да се оттеглят. Може би така Самуил Бакачич (а и йеромонах Мисаил, който в наслова на своя препис на цикъла „Чудеса Богородични“ упоменава, че също е от малорусийските земи – т.е. от Украйна) се е озовал на Атон. Първото сведение за Самуил Бакачич е от 1669 г., когато той превежда не друго, а книгата на Йоаникий Галятовски „Месия истинен“ (Ангелов 1968: 298), като при това не упоме-

¹² По археографски сведения е известно, че в изгорялата при бомбардировките над Белград през Втората световна война Стара сръбска народна библиотека се е съхранявал препис на цикъла „Чудеса Богородични“, направен от атонския йеромонах Мисаил. На титулния му лист писачът съобщава, че Самуил Бакачич е направил превода на 15.X.1684 г., а сам той завършва преписа си на 2.I.1685 г. (Стојановић 1903: 373; Радојчић 1960; Јовановић 2012: 500). На базата на информацията от този титулен лист още Дж. Сп. Радойчич стига до извода, че първо (през 1684 г.) Бакачич превежда цикъла „Чудеса Богородични“, а след това и първите две части на сборника „Спасение на грешниците“ (Радојчић 1960).

¹³ По библиографски данни са известни 57 (включително запазените автографи на преводача) ръкописа, които съдържат Бакачиевия превод на цикъла „Чудеса Богородични“ (Узунова 2019: 50–62). Както обаче може да се съди по направените на различни научни форуми след 2019 г. съобщения за неописани в литературата ръкописи, преписите са повече.

¹⁴ Проучването показва, че броят на самостоятелните преписи на цикъла „Чудеса Богородични“ (37) надвишава този на цялостните преписи на сборника „Спасение на грешниците“ (20) (Узунова 2019: 62).

нава къде прави превода. Интересното в случая е, че книгата на Гаятовски излиза през същата 1669 г. При състоянието на тогавашните комуникации не ми изглежда възможно в годината, в която излиза в Лвов, книгата да е достигнала до Атон и там да е била преведена. По-вероятно е Бакачич да я е превел още докато е бил в Украйна за нуждите на сръбската общност там, а след това да е взел превода със себе си на Атон. Не е учудващо, че когато започва превода на цикъла от чудеса на Богородица, той отново се обръща към добре познатото му творчество на Гаятовски като източник, който допълва творбата на Агапий Ландос. Нещо повече – съвсем наскоро стана известно, че Бакачич е превел и книгата на Йоаникий Гаятовски „Ключ разумение“ (Узунова 2021) – вероятно е книгите „Ключ разумение“ и „Казаня придани“ да са били част от личната му библиотека, която той е донесъл със себе си на Атон.

СТРУКТУРА И СЪСТАВ НА MARC. MS OR. 297 В СРАВНЕНИЕ С ДРУГИТЕ АВТОГРАФИ НА САМУИЛ БАКАЧИЧ

Тъй като, както е известно, цикълът на Агапий Ландос е антология от текстове, то неговият състав поначало е отворен за допълнително включване на подобни по мотиви творби. В анализирания тук Marc. MS Or. 297 тази тенденция е особено подчертана, на нея е подчинена и структурата на книгата, както е заявено не само в прибавянето на допълнителни чудеса, но и в заглавието, а и в бележката на Бакачич в края на цикъла.

Насловът гласи: *Ѡ прѣславннѣ Ѹюдѣсь Прѣстѣѣ Вѣще Нашен Бѣн и Прѣно Дѣвы Маріамъ мѣло ѡ разлнчнн оучнтелен съврѣнна и прѣведенѣ ѡ слннскаго ѣзыка и ѡ ннннѣ на ѣзыкѣ Грѣчьскн прѣстын Агапнѣ монахѣ. Посѣ ѡ Іеромонаха Самѣнна Бакѣунча прѣвѣденѣ нз Грѣчьскаго на ѣзыкѣ Словѣнскн. Агапн чнтѣтелемь рѣдоватн се. След него е предисловието на цикъла „Чудеса Богородични“. Преведени са 69-те разказа от Агапиевия цикъл, като между чудеса № 68 и 69 – както и в РНБ Пог. 1105 и АНБ 114 (63) – са добавени няколко разказа. В Marc. MS Or. 297 те са шест, като някои от тях са идентични с тези в познатите досега Бакачичеви автографи, а други – не.*

След последното чудо от цикъла на Агапий с червенослов е изписано: *Конѣць Бжнѣю Балтннѣ Кннзѣ Ѹюдѣсь Прѣстѣѣ Бѣѣ. Този текст предхожда канона от VII Вселенски събор, а на л. 162 след канона с червенослов е изписано: *Напнсѣхѣ выше сегѣ Канѣна Съврѣнаго ѣко Конѣць іе(сть) Кннзѣ Ѹюдѣсь Прѣстѣѣ Бѣѣ. Ѡбѣче ѣще и напнсѣ тако. Нѣ напнсѣ ѣко Кннзѣ конѣць іе(сть) ѣ не Ѹюдѣсемь. нѣо Ѹюдѣсемь Прѣстѣѣ Бѣѣ нѣсть конѣцѣ. Пѣче же нн самѣмь всѣмь мнрѣ мнѣ вмѣстнѣтн Ѹюдѣсь пнсанныѣ и непнсанныѣ ѣже сътвори и твори(ть) Прѣстаѣ вѣцѣ наша Бѣѣ. Тѣм же и ещѣ нѣкаѣ ѡ прѣславннѣ Ѹюдѣсь іеѣ выпншѣ въ Кннжнцѣ снѣ ѡ ннх же прѣвое да воѸде(ть) снѣ. След този текст с нова номерация от Ѹудо ѣ започва нов цикъл от 65 чудеса на Богородица. След последното от тях с червенослов е изписано: *Нѣ да възврѣтн се пакн къ Ѹюдѣсемь***

Прѣстѣіе Бѣе печерскнмъ ѿ да напише ѿ то же вставлен вѣхѣ вныи рѣдн нѣкне. След текста цикълът продължава с още 16 разказа за чудеса на Богородица, в Печерския манастир.

Що се отнася до съдържанието на цикъла на Агапий, както в останалите преписи, така и тук Самуил Бакачич прибавя към 69-те чудеса у Ландос няколко чудеса, при това на различни позиции, както може да се види от таблицата тук¹⁵:

Ред на добавяне след цикъла на Ландос в ръкописа	Мас. MS Or. 297 (80-те години на XVII в.)	Зогр. 201 (1684 г. ?)	РНБ Пог. 1105 (1685/6 г.)	СНБ Рс 57 (1687 г.)	АНБ 114 (63) (1687 г.)
1.	Ѡ прѣѣнон Цѣрскон ѿ Патрѣнаршьскон ѡвнтѣан Вѣтопѣдскон краснаа повѣсть. Чюдѡ. кѣ.	Ѡ всѣсѣѣтнон цѣрѣскон ѿ патѣшьскон ѡвнтѣан Вѣтопѣдскон. Чюдѡ. кѣ.	Кѣнаже ѡще ѿ несѣтъ ѡ кнѣгн Амартолѡнь Сотнрѣа. нѣ понѣже сѣ такоже ѡ чюдѣсь Прѣстѣіе Бѣе прнсьвокснѣхомъ къ прѣднѣпѣсаннѣ чюдѣсамъ ѿ сѣа: Пншесть Гѣрмань ѣтын Патрѣнархъ Констанѡпѡлскѣн (sic!)... (За Богородичната икона, която сама се изобразила на цѣрковнѣя стѣлб.)	Ѡ ч(ѣ)стѡн ѿ ц(ѣ)рскон ѿ Патрѣнаршьскон ѡвнтѣан Вѣтопѣдскон краснаа повѣсть.	Ѡ цѣрскон ѿ патрѣнаршьскон чѣтнон ѡвнтѣан вѣтопѣдскон повѣсть краснаа. Чюдѡ. кѣ

¹⁵ Към момента е установен източникът само на едно от тези добавени чудеса – заетото от излезлия през 1642 г. във Венеция сборник на Агапий Ландос „Нов рай“ сказание за манастира Ватопед (Петканова 1969: 72).

2.	<p>Үюдо бѣ. Подобное вышереченному</p>		<p>Ѡ едѣннон ѣкѣнѣ Прѣѣтын дѣвы мнроточѣнѣн. ѣмже помазав се мѣѣнымы ѡ бѣса ѡздѣрѣвѣ (От житието на св. Андрей Юродиви.)</p>	<p>Үюдо ѡ нконѣ прѣс(ве)тые Б(о)городнице ѣже сама нзѡбразн се на стѣлпе цр(ь)ковномѣ</p>	<p>Ѡ нконѣ прѣсѣтые бѣце ѣже сама на стѣлпѣ цѣрковноѣ нзѡбразн се. Үю. бѣ.</p>
3.	<p>Үюдо бѣ (Без заглавие.)</p>		<p>Ѡ нконѣ прѣѣтые ѣже сѣхранѣ едѣннѣ женѣ ѡ ножѣнѣ заклѣнѣ</p>	<p>Үюдо дрѣгое семѣ вышереченномѣ подобное.</p>	<p>Ѡ нконѣ прѣсѣтые бѣце ѣже такожде сама на стѣнѣ цѣрковнон нзѡбразн се. Үюдо. бѣ.</p>
4.	<p>Ѡ едѣннон ѣкѣнѣ прѣсѣтые бѣце мнроточѣнѣнѣ ѡ жѣтна сѣтѣго Ѡндрѣа Ѡа рѣдн ѣродѣнѣваго. Үюдо. бѣ.</p>		<p>Ѡ ѡдѡвѣ ѣнже ѣѣда прѣѣтѣа ѡ рѣкѣ агѣранскѣ нзѣбѣн</p>	<p>Ѡ едѣннон нконѣ прѣс(ве)тые Б(огородн)це мнроточѣнѣнѣ. ѡт(ь) жѣтна с(ве)т(а)го Ѡндрѣа Ѡрѣст)а рѣдн ѣродѣнѣваго</p>	<p>Ѡ нконѣ прѣѣтые прѣмшон оѣдрѣнне от дрѣпннѣ н нстоѣнѣшон крѣвь от ѣзѣвы. Үюдо. бѣ.</p>
5.	<p>Ѡ дрѣгон ѣкѣнѣ прѣно дѣѣвы ѣж(ь) сѣхранѣ едѣннѣ женѣ ѡ ножѣнѣваго заклѣнѣ. Үю. бѣ.</p>		<p>Ѡ цѣрскон ѣ Патрѣнарѣшескон ѣтѣнон ѡѣнѣтелн Ѡатѣпѣдскон крѣснаѣ ѣ оѣмнѣеннѣа пѡѣѣсть</p>	<p>Ѡ дрѣгон нконѣ прѣѣ(н) сѣтые ѣже сѣхранѣ едѣннѣ женѣ ѡт(ь) ножѣнѣваго заклѣнѣ</p>	<p>Ѡ едѣннон нконѣ прѣнодѣѣвы мнроточѣнѣнѣ ѣмже помазав се моѣѣнѣмын бѣсѣѣ полѣѣн нсѣѣѣеннѣ от сѣтые дѣѣвы н бѣце. Үюдо. бѣ.</p>

6.	<p>Ѡ вдовнцы ѡеже ѡѡда нзбавн Прѡстаѡ бѡа ѡ рѡкъ агаранскѡ. Ѣюдо. ѡѡ.</p>		<p>Ѣюдо ѡеже бѡистъ въ сннан. ѡгда ѡцы ѡсквдѡнѡа радн хлѡбнаго хотѡше да ѡставеть монасты ѡ ѡндѡсть</p>	<p>Ѡ вдовнцы ѡеже ѡѡда нзбавн прѡс(ѡ)таа Б(огородн)ца ѡт(ѡ) рѡкъ агаранскнхъ</p>	<p>Ѡ нконѡ ѡгороднунон ѡже съхранн ѡдннѡ женѡ от ножѡнѡ закланна. Ѣю. ѡѡ.</p>
7.	<p>Ѣюдо ѡеже бѡистъ въ сннан ѡгда ѡцы ѡсквдѡнѡа радн хлѡбнаго хотѡше да ѡставеть монастырѡ ѡ рѡзсѡѡ се по мнѡрю. (Без номерация.)</p>			<p>Ѣюдо ѡеже бѡистъ в сннан ѡгда ѡт(ѡ)цы ѡсквдѡнѡа радн хлѡбнаго хотѡше да ѡставеть монастыр(ѡ) ѡ рѡзыдѡт се.</p>	<p>Ѡ вдовнцы ѡеже ѡѡда прѡѡтаа от рѡкъ агаранскѡ нзбавн. Ѣю. ѡѡ.</p>
8.					<p>Ѡ юношн ѡѡже прѡсѡа ѡца дѡрова ѡѡдѡрѡсть. Ѣюдо. ѡѡ. (Непознато от другите автографи.)</p>
9.					<p>Ѣюдо. ѡѡ. ѡеже бѡистъ въ сннан. ѡгда ѡтцы ѡсквдѡнна радн хлѡбнаго хотѡше да ѡставеть монасты ѡ ѡндѡсть.</p>

Съставът и структурата на добавените преди червенослова 65 чудеса следват състава и структурата на цикъла на украинския богослов и книжовник Йоаникий Гялятовски „Чуда пресветой Богородицы некаторы з разных авторов забрании“ – последна част от книгата на Гялятовски „Казаня приданыи до книги Ключ разумение назованой“ (1660 г., издание на типографията на Киевско-Печерската лавра)¹⁶. „По някаква причина“ Бакачич пропуска част от чудесата в цикъла на Гялятовски, но след текста в червенослов е превел и добавил (отново следвайки реда у Гялятовски и дори повтаряйки допуснатите в печатното издание, от което превежда, грешки в номерацията на разказите) още 16 разказа за чудеса на Богородица, извършени в Печерския манастир. Така всъщност в Marc. MS Or. 297 след цикъла на Агапий Ландос „Чудеса Богородични“ е преведен и добавен почти в цялост (81 от общо 95 чудеса) тематично свързаният с него цикъл на Йоаникий Гялятовски „Чуда пресветой Богородицы, некаторыи з разных авторов забрании“, а съставът на ръкописа е 157 чудеса.

За част от липсващите в превода на Бакачич чудеса може да бъде намерено обяснение. Както и Агапий Ландос, Йоаникий Гялятовски посочва източниците си. Така например за три от чудесата източник на Гялятовски е патриарх Герман. Тях Бакачич включва в добавените в цикъла на Ландос между чудеса № 68 и 69 разкази. Очевидните текстологични различия обаче показват, че Бакачич не ги е превел от книгата на Гялятовски – вероятно при превода той използва направо първоизточника, който украинският книжовник е посочил и до който преводачът е имал достъп на Атон. Други разкази в Marc. MS Or. 297 (като тези за бедната вдовица, причастила се преди смъртта си с помощта на Богородица, и за Йоан, който не можел да научи нищо от писанията, освен ангелското приветствие „Радвай се, Мария“) са част и от цикъла на Агапий Ландос. Затова Бакачич ги пропуска при превода на цикъла на Гялятовски в Marc. MS Or. 297.

¹⁶ Книгата е допълнение към излязлата година по-рано проповедническа книга „Ключ разумение священником, законным и свецким належачыи“ (1659 г., издание на типографията на Киевско-Печерската лавра). Между 1659 и 1662 г. Йоаникий Гялятовски е преподавател по риторика в Киевско-Могилянската академия и неин ректор (Синкевич, Пидгайко 2010). Книгата „Ключ разумение“ е практично помагало за проповедници – тя съдържа два увода, 32 проповеди (20 за Господните празници, 10 за Богородичните и две за празника Въздвижение на честния кръст) и риторически трактат в две части, посветен на проповедническото изкуство – „Наука, албо способ, зложена казания“ и „Наука, албо способ, зложена казаня на погребѣ“, а включеният в „Казаня придани“ цикъл от 95 чудеса на Богородица е приложен, за да могат проповедниците да се възползват от кратките разкази в него като примери при изготвянето на проповеди за Богородични празници (Синкевич, Пидгайко 2010).

МЯСТОТО НА MARC. MS OR. 297 МЕЖДУ ОСТАНАЛИТЕ ПРЕПИСИ НА ПРЕВОДА

Остава въпросът за мястото на Marc. MS Or. 297 в историята на направения от Самуил Бакачич превод на цикъла „Чудеса Богородични“. Най-вероятно Зогр. 201 (няма точна датировка, а и нямаме информация за водните знаци в ръкописа) съдържа първоначалния състав на Бакачиевия превод от 70 чудеса, към които е добавено само сказанието за манастира Ватопед. Преводачът е разширявал състава в следващите си автографи¹⁷. Може обаче да се изгради и друга хипотеза. Възможно е общият воден знак в РНБ Пог. 1105 и Marc. MS Or. 297 да бележи годината, в която Бакачич завършва венецианския автограф и започва работа по погодинския – 1684/5-а. В този случай Marc. MS Or. 297 би трябвало да съдържа първоначалния състав на Бакачиевия превод от 157 чудеса¹⁸, който той е редуцирал в следващите си автографи. В светлината на една подобна хипотеза може да се предположи, че досегашното разбиране на науката, че от самото начало на Бакачич е било възложено да преведе сборника на Агапий Ландос „Спасение на грешниците“, а той е превел първо третата му част – цикъла „Чудеса Богородични“ (Радојчић 1960; Јовановић 2012: 500; Узунова 2019: 65–75), – е погрешно. Вероятно поръчителите са възложили на Самуил Бакачич да състави цикъл от чудеса на Богородица за нуждите (първо) на южнославянските монаси на Атон. Както е известно, Богородица е небесна закрилница на монашеската република и интересът на тамошното монашество към разказите за нейните чудеса е обясним. Възможно е като изпълнение на тази поръчка Бакачич да е превел цикъла на Агапий Ландос „Чудеса Богородични“ (който вече е бил популярен сред владеещите гръцки език южнославянски монаси на Атон) и да го е „допълнил“ с този на Галятовски – така от двете антологии той създава един общ цикъл от Богородични чудеса и свидетелство за това е Marc. MS Or. 297. От приписка на л. 1 в РНБ Пог. 1105, оставена от светопавловския духовник Василий, се знае, че поръчители на ръкописа са той и брат му Стефан – и двамата монаси на Атон¹⁹. Тъй като погодинският автограф е първият свидетел на цялостния превод на сборника „Спасение на грешниците“, според традиционната интерпретация на текста на приписката се приема, че братята Василий и Стефан са поръчители на превода на сборни-

¹⁷ Това е становището на Диляна Радославова, която идентифицира Зогр. 201 като автограф на Самуил Бакачич (Радославова 2020). Зогр. 201 отговаря и на състава на предполагаемия автограф на Бакачич, от който според хипотезата в моята дисертация води началото си групата от преписи със състав 70 чудеса (Узунова 2019: 73–74).

¹⁸ Трябва обаче да се отбележи, че преписът на Мисаил е съдържал 145 листа осминка и липси не са отбелязани (Стојановић 1903: 373) – едва ли те са достатъчни за изписването на 157 чудеса. Поради близостта на датите на превода на Бакачич и преписа на Мисаил може да се допусне, че Мисаил е първият преписвач на цикъла в Бакачиевия превод.

¹⁹ Текстът на приписката е публикуван от Кл. Иванова в описа на ръкописа (Иванова 1981: 397–400).

цикъла на Галятовски в преписите със състав 124 чудеса не са включени разказите за чудеса на Богородица, извършени в Печерския манастир, както и онези, които са кратки преразкази на чудеса от цикъла на Агапий Ландос.

Установено е, че Marc. MS Or. 297 и ръкописите със състав 124 чудеса са обединени от добавените в тях разкази от цикъла на Йоаникий Галятовски. По-интересни обаче са разликите между тях.

Така например от таблицата по-долу се вижда, че редът на добавените между чудеса № 68 и 69 разкази е различен, прави впечатление и различното начало на чудото за вдовицата, чиито деца Богородица избавя от агаряните (сравнението е по РМ 3/28):

Marc. MS Or. 297	PM 3/28
1. Ѡ прѣѣнон Цѣрскон нѣ Патрїаршѣскон ѡбнтелн Вѣтопѣдскон крѣснаа повѣствѣ. Чюдѣ. ѡв.	1. Ѡ цѣркѡй нѣ пѣрїаршѣскѡй чѣтноѣ ѡбѣтелн ватопѣскоѣ крѣснаа повѣствѣ, Чюдѣ. ѡв.
2. Ѡ чюдѣдѣнствїе въ стоѣдѣнцы Трафѣанскомѣ вывѣяющѣ. Чюдѣ. ѡдѣ. (Чудо 68 от цикъла на Агапий Ландос.)	2. Вндѣнїе чюдѣное, ѡко гѣ (sic!) оѣмлостнвлѣемѣ (sic!) прѡтїва нѣ вывѣетѣ, мѣре своеѣ прѣклѡненѣ мѣтвѣамн. чюдѣ. ѡдѣ. (Чудо 69 от цикъла на Агапий Ландос.)
3. Чюдѣ ѡв. Подѣбноѣ вышѣрѣченному	3. Ѡ нѡконѣ прѣтые бѣце ѡже самѣ нѣзѡбразнѣ се на стѣпѣ цѣрковнѣ. Чюдѣ. ѡ.
4. Чюдѣ ѡв (Без заглавїе.)	4. Подѣбноѣ вышѣрѣченномѣ. Чюдѣ. ѡв.
5. Ѡ єдїннон нѡконѣ прѣстѣые бѣце мѣротѡчївон ѡ жїтна єтго ѡндрѣа хѣ рѣдн ѡродѣваго. Чюдѣ. ѡг.	5. Ѡ нѡконѣ прѣтые бѣце нѣстѡчївшон крѣвѣ ѡ колѣна. Чюдѣ. ѡв.
6. Ѡ дрѣгон нѡконѣ прѣно дѣвѣые ѡж(ѣ) сѣхранѣ єдїннѣ женѣ ѡ ножѣвнаго заклѣнїа. Чюдѣ. ѡдѣ.	6. Чюдѣ. ѡг. Ѡ єдїннон нѡконѣ прѣтые бѣце мѣротѡчївон. ѡ жїтїа є: ѡндрѣа хѣ (sic!) рѣ ѡродѣваго.
7. Ѡ вдовнїцы єеже чѣдѣ нѣзѣвн Прѣстѣалѣ бѣцѣ ѡ рѣкѣ ѡгарѣанскѣ. Чюдѣ. ѡе. (Нач.: <u>Вѣ градѣ</u> <u>єдѣтїн недѣлѣе єпархїн ѡсѣтснє бѣ єдїннѣ</u> <u>соѣпрѣжѣство зѣло (sic!) добродѣтелное...</u>)	7. Ѡ дрѣгон нѡконѣ прѣно дѣвѣые ѡже сѣхранѣ єдїннѣ женѣ ѡ ножѣна(го) заклѣнїа (Без номерация.)

светой Богородицы, некоторыи з разных авторов забрании“ (част от книгата на Галятовски „Казаня придани“), който е и текстологичен източник на добавените в тези ръкописи чудеса (Радославова 2022).

съставът му е **70 чудеса**²⁴. Зографска електронна научно-изследователска библиотека. 2022. <https://zograflib.slav.uni-sofia.bg/mss/zogr0201>.

2. **РНБ Пог. 1105 (1685/6 г.)** – ръкописът се съхранява в колекцията на М. П. Погодин в Руската национална библиотека в Санкт Петербург, съдържа цялостния превод на сборника „Спасение на грешниците“, съставът на цикъла „Чудеса Богородични“ е **75 чудеса**²⁵.

3. **СНБ Рс 57 (1687 г.)** – ръкописът се съхранява в Сръбската народна библиотека в Белград, съдържа цялостния превод на сборника „Спасение на грешниците“, съставът на цикъла „Чудеса Богородични“ е **76 чудеса**²⁶.

4. **АНБ 114 (63) (1687 г.)** – ръкописът се съхранява в Австрийската национална библиотека във Виена, съдържа само превода на цикъла „Чудеса Богородични“, съставът му е **78 чудеса**²⁷.

II. Началото на сериозния научен интерес към Бакачиевия превод на цикъла на Агапий Ландос „Чудеса Богородични“ е поставено през 60-те години на XX в., когато са публикувани три основополагащи изследвания: „Стари српски писци руске народности од краја XV до краја XVII века“ на Дж. Сп. Радойчич (Радойчић 1960), „Из гръцко-българските книжовни отношения XVII–XVIII в.“ на Д. Петканова (Петканова 1969) и „Самуил Бакачич в южнославянских литературах“ на Б. Ст. Ангелов (Ангелов 1968). В началото на новия век излизат приносните трудове на Т. Йованович „Агапије Ландос. Спасение грешних. Препис Јеротеја Рачанина из 1697 године“ (Јовановић 2012) и на И. Гергова „Чудесата на пресвета Богородица в културата на Българското възраждане“ (Гергова 2012). Най-новото цялостно изследване по темата е защитената от мен дисертация на тема „Цикълът на Агапий Ландос „Чудеса Богородични“ в южнославянската ръкописна традиция. Мотивът за договора с дявола“ (Узунова 2019). Специално внимание заслужава и ценният археографски принос на Д. Радославова към проучването и изясняването на ръкописните маршрути на цикъла на Ландос в превода на Бакачич в нейната книга „Българската книжнина от XVII век: центрове, книжовници, репертоар“ (Радославова 2020).

²⁴ Повече за този ръкопис вж. Radoslavova 2020.

²⁵ Описание на този ръкопис вж. Иванова 1981: 397–400.

²⁶ Описание на този ръкопис вж. Ђорђевић и др. 1986: 124–132.

²⁷ Описание на този ръкопис вж. Birkfelner 1974: 159.

ЛИТЕРАТУРА

- Ангелов 1968 А н г е л о в, Б. Ст. *Самуил Бакачич в јужнославјанских литературах*. – Труды Отдела древнерусской литературы, 23 (1968), с. 293–299 [Angelov, B. St. Samuil Bakachich v iuzhnoslavijskikh literaturakh. – Trudy Otdela drevnerusskoj literatury, 23 (1968), s. 293–299].
- Гергова 2012 Г е р г о в а, И. *Чудесата на пресвета Богородица в културата на Българското възрождане*. София, 2012 [Gergova, I. Chudesata na presveta Bogoroditsa v kulturata na Bulgarskoto vazrazhdane. Sofia, 2012].
- Ђорђевић и др. 1986 Ђ о р ђ е в и ћ, Л., М. Г р о з д а н о в и ћ - П а ј и ћ, Л. Ц е р н и ћ. *Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије*. Београд, 1986 [Ђorđević, L., M. Grozdanović-Pajić, L. Cernić. Opis ćirilskih rukopisa Narodne biblioteke Srbije. Beograd, 1986].
- Иванова 1981 И в а н о в а, К. *Български, србски и молдовлахийски кирилски рѣкописи в сбирката на М. П. Погодин*. София, 1981 [Ivanova, K. Balgarski, srabski i moldovlahijski kirilski rakopisi v sbirkata na M. P. Pogodin. Sofia, 1981].
- Јовановић 2012 Ј о в а н о в и ћ, Т. *Агапије Ландос. Спасење грешних. Препис Јеротеја Раџанина из 1697. године. Т. 2. Српскословенски текст и пренос на савремени српски језик*. Београд, 2012 [Jovanović, T. Agapije Landos. Spasenje grešnih. Prepis Jeroteja Račanina iz 1697 godine. T. 2. Srpskoslovenski tekst i prenos na savremeni srpski jezik. Beograd, 2012].
- Петканова 1969 П е т к а н о в а, Д. *Из грѣчко-българските книжовни отношения XVII–XVIII век*. – Годишник на СУ. ФСФ, 62 (1969) (за 1968), с. 51–104 [Petkanova, D. Iz gratsko-balgarskite knizhovni otnoshenja XVII–XVIII vek. – Godishnik na SU. FSF, 62 (1969) (za 1968), s. 51–104].
- Радојчић 1960 Р а д о ј ч и ћ, Ђ. Сп. *Стари српски писци руске народности од краја XV до краја XVII века*. – Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, 5 (1960), с. 199–218 [Radojčić, Đ. Sp. Stari srpski pisci ruske narodnosti od kraja XV do kraja XVII veka. – Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, 5 (1960), s. 199–218].
- Радославова 2020 Р а д о с л а в о в а, Д. *Българската книжнина от XVII век: центрове, книжовници, репертоар*. София, 2020 [Radoslavova, D. Balgarskata knizhnina ot XVII vek: tsentreve, knizhovnitsi, repertoar. Sofia, 2020].
- Радославова 2022 Р а д о с л а в о в а, Д. „Чудеса Богоматери“ *последней четверти XVII века из рукописного собрания П. А. Сырку (БРАН 13.5.17)*. – В: Наука и библиотека. Сборник трудов международные научно-практические чтения „Книги и рукописи П.А.Сырку в БАН и других архивных храни-

- лицах мира“. Санкт-Петербург (под печат) [Radoslavova, D. „Chudesa Bogomateri“ poslednej četverti XVII veka iz rukopisnogo sobraniia P. A. Syrku (BRAN 13.5.17). – V: Nauka i biblioteka. Sbornik trudov mezhdunarodnye nauchno-prakticheskie chteniia „Knigi i rukopisi P. A Syrku v BAN i drugikh arkhivnykh khranilishchakh mira“. Sankt-Peterburg (pod pechat)].
- Синкевич, Пидгайко 2010 С и н к е в и ч, Н. А., В. Г. П и д г а й к о. *Їоанникий Галатовский*. – В: Православная энциклопедия. Т. 25. Москва, 2010. <https://www.pravenc.ru/text/577962.html> (последно посетен на 10.08.2021 г.) [Sinkevich, N. A., V. G. Pidgaiko. *Їoannikii Galiatovskii*. – V: Pravoslavnaia entsiklopediia. Т. 25. Moskva, 2010. <https://www.pravenc.ru/text/577962.html> (posledno poseten na 10.08.2021 g.)].
- Спространов 1902 С п р о с т р а н о в, Е. *Опис на ръкописите в библиотеката при Рилския манастир*. София, 1902 [Sprostranov, E. *Opis na rakopisite v bibliotekata pri Rilskaia manastir*. Sofia, 1902].
- Станковић 2006 С т а н к о в и ћ, Р. *Филигранолошки опис и албум грчких рукописа XV–XIX века*. София, 2006 [Stanković, R. *Filigranološki opis i album grčkih rukopisa XV–XIX veka*. Sofia, 2006].
- Стојановић 1903 С т о ј а н о в и ћ, Љ. *Каталог Народне библиотеке у Београде*. Београд, 1903 [Stojanović, Lj. *Katalog Narodne biblioteke u Beograd*. Beograd, 1903].
- Узунова 2019 У з у н о в а, Д. Д. *Цикълът на Агапий Ландос „Чудеса Богородични“ в южнославянската ръкописна традиция. Мотивът за договора с дявола*. Дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор“. София, 2019 [Uzunova, D. D. *Tsikalat na Agapiy Landos „Chudesa Bogorodichni“ v yuzhnolavyankata rakopisna traditsia. Motivat za dogovora s dyavola*. Disertatsia za prisazhdane na obrazovatelната i nauchna stepen „doctor“. Sofia, 2019].
- Узунова 2021 У з у н о в а, Д. *Неизвестен превод на Самуил Бакачич* [Uzunova, D. *Neizvesten prevod na Samuil Bakachich*]. – *Paleobulgarica*, 45 (2021), № 4, с. 113–124.
- Birkffelner 1974 В и р к ф ф е л н е r, G. *Glagolitische und kyrillische handschriften in Osterreich*. Wien, 1974.
- Catalogo С а м а н з и, D. Venezia, Biblioteca nazionale Marciana, <https://www.nuovabibliotecamanoscritta.it/Generale/ricerca/AnteprimaManoscritto.html?codiceMan=53603&tipoRicerca=A&urlSearch=codBiblioteca%3D52%26segnatura%3DOr.+297%26nome%3D%26responsabilita%3D%26titolo%3D%26incipit%3D%26explicit%3D%26argomento%3D%26anticasegnatura%3D%26parola%3D%26>

ipo_parola%3DA%26linguaMan%3D0%26tipo_corpo_codice%3D%26__checkbox_palinsesto%3Dtrue%26__checkbox_composito%3Dtrue%26__checkbox_autografi%3Dtrue%26__checkbox_carteggio%3Dtrue%26__checkbox_datati%3Dtrue%26__checkbox_restauro%3Dtrue%26__checkbox_decorati%3Dtrue%26__checkbox_musicali%3Dtrue%26__checkbox_immagini%3Dtrue%26__checkbox_astampa%3Dtrue%26data_da%3D%26data_a%3D%26tipoRicerca%3DA%26language%3Dit&codice=&codiceDigital (последно посетен на 15.01.2022 г.)

Radoslavova 2020

Radoslavova, D. *Some New Data on the Literary Activity of Samujil Bakačyč: Preliminary Remarks.* – Scripta & e-Scripta, 20 (2020), p. 357–367.

Κωστούλα 1983

Κωστούλα, Δ. Δ. *Αγάπιος Λάνδος ο Κρης: Συμβολή στη μελέτη του έργου του, διδακτορική διατριβή.* Ιωάννινα, 1983 [Kōstula, D. D. Agapios Landos o Krēs: Symbolē stē meletē tu ergu tu, didaktorikē diatribe. Iōannina, 1983].

THE FIFTH AUTOGRAPH OF THE TRANSLATOR SAMUJIL BAKAČYČ (Marc. MS Or. 297) AND THE TRASLATION OF THE CYCLE “MIRACLES OF THE THEOTOKOS”

(Summary)

This paper explores manuscript MS Or. 297 from the collection of the Biblioteca Nazionale Marciana (Venice). The manuscript is the fifth autograph of Samujil Bakačyč, which contains his translation of the cycle “Miracles of the Theotokos”, written by the Greek man of letters Agapios Landos. It is a newly studied autograph of Bakačyč with unknown from the copies composition of 157 miracles (in this autograph the translator has added 81 miracles from Joanikiy Galiatovsky’s book “Key of understading”) and it enlighten the history of Bakačyč’s translation.

Keywords: Biblioteca Nazionale Marciana; Samujil Bakačyč; Agapios Landos; Joanikiy Galiatovsky; “Miracles of the Theotokos”.

*Desislava Uzunova,
Sofia University “St. Kliment Ohridski”*